

Tudomány – oktatás – praxis: a bűnösség megítélése a kodifikálatlan büntetőjog korában¹

Bató Szilvia*

A fejezet a jogtudomány és a jogalkalmazás viszonyához nyújt történeti adalékokat és kutatás-módszertani fogódzókat. Elsősorban arra keresi a választ, hogy a kódexszel le nem fedett – „szokásjog” által szabályozott – jogágakban milyen kapcsolatok lehetnek a tudomány és a napi joggyakorlat között. Másodsorban számba veszi ennek a kapcsolatrendszernek a kutatásába bevonható források körét, a feldolgozás módszereit és a kutatás korlátait. A probléma vizsgálatára a 19. század közepe előtti hazai büntetőjogi szakirodalma,² az egykorú oktatási segédanyagok, kéziratos jegyzetek,³ tudományos és ismeretterjesztő sajtó, valamint két vármegye joggyakorlata⁴ alapján kerül sor.

Előkérdések

A téma és a források meghatározása után szükséges a „kodifikálatlan büntetőjog kora” fordulat rövid magyarázata és legfontosabb jellemzőinek bemutatása. A magyar büntetőjog 1945 előtti története hat nagy korszakra bontható: középkor, kora újkor (16–18. század), korai sikertelen kodifikáció (1790–1848/1849), neoabszolutizmus (1849/1852–1860), klasszikus kodifikáció (1861–1878/1880) és a Csemegi-kódex (1878. évi V. tc.) időszaka különíthető el négy faktor (jogalkotás, jogirodalom, jogászképzés, praxis) vizsgálata alapján, amely

* Bolyai-ösztöndíjas, Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar (2012–2015).

¹ A fejezet a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

² Gochetz Gábor: *Systema praxis criminalis* [...], Notrenstein, Buda, 1746.; Huszty István: *Jurisprudentia practica* [...] III., Episcopus, Buda, 1794.; Bodó Mátyás: *Jurisprudentia criminalis* [...], Landerer, Pozsony, 1751.; Szlemenics Pál: *Elementa juris criminalis hungarici*, Belnay, Pozsony, 1817.; Szlemenics Pál: *Elementa juris hungarici judicarii criminalis*, Snischek, Pozsony, 1827.; Szlemenics Pál: *Elementa juris hungarici judicarii criminalis*, Belnay, Pozsony, 1833.; Szlemenics Pál: *Fenyítő törvényszéki magyar törvény*, Magyar Királyi Egyetem, Buda, 1836.; Szlemenics Pál: *Fenyítő törvényszéki magyar törvény*, Eggenberger, Pest, 1847.; Fabriczy Sámuel: *Elementa juris criminalis hungarici*, Werthmüller, Lőcse, 1819.; Szokolay István: *Büntető jogtan* [...], Heckenast, Pest, 1848.; Vuchetich Mátyás: *Institutiones iuris criminalis hungarici* [...], Universitaet, Buda, 1819.; Vuchetich Mátyás: *A magyar büntetőjog rendszere, I. könyv elméleti büntetőjog*, Magyar Közlöny, Budapest, 2010.; Kassay Adolf: *Büntető magyar jogtan*, Kilián, Pest, 1848.

³ Henfner János *Büntetőjog*, 1849., kézirat: ELTE–EK B 114.; Kövy Sándor: *Observationes Generales Historico-Juridico Politice*, 1814., kézirat: ELTE–EK B 26.; Kövy Sándor: *Conspectus juris criminalis philosophici*. Descr. p. P. B., Sárospatak, 1814., kézirat: ELTE–EK B 26.; Vuchetich Mátyás *Praelectiones ex iure criminali, habitae in r. scient. univers. Hungaica Pestini*, 1813., kézirat: ELTE–EK B 111.

⁴ Levéltári források: Magyar Nemzeti Levéltár, Csongrád Megyei Levéltár (Szeged), Csanád vármegye levéltára, Csanád Vármegye Törvényszékének iratai (1722–1850), A Büntényítő Törvényszék jegyzőkönyvei (IV.A.11/f) és A Büntényítő Törvényszék iratai (IV.A.11/g); MNL Békés Megyei Levéltár (Gyula), Békés Vármegye Törvényszékének iratai (1715–1848) Büntetőperek (IV.A.10/c). A jogesetekre a továbbiakban az őrzési hely rövidítésével (CSML vagy BML), az állag jelzetével és doboz számával, az I. r. vádlott nevével és a társai számának megadásával, a vádban szereplő bűncselekmény megnevezésével és az ügyhöz tartozó jegyzőkönyvi számok megadásával (év/szám) történik hivatkozás. Egy lábjegyzetben csak egyszer szerepel az őrzési hely és az állag megjelölése.

kiegészíthető az előbbieket átfedő tudományos transzfer feltárásával is.⁵ A hazai jogfejlődés 1880 előtti történetében mindösszesen két rövid periódusban van – oktrojált osztrák – büntető kódex (1787–1790, 1852–1860), ettől eltekintve a magyar korona országaiban a tágan értelmezett szokásjog érvényesül. A nem csak a „kis zínés” körébe tartozó és a „már akkor is” feldolgozásokon túllépő érdemi büntetőjog-történeti kutatásokhoz szükséges feltételek (önálló jogág, jogtudományi terület) és forrásadottságok (kiépült bírósági szervezet megfelelő hivatali írásbeliséggel) tulajdonképpen a 18. század második felétől teszik lehetővé a dogmatikatörténeti feltáró munkát.⁶ Miközben a tételes büntetőjog művelői részéről időről időre felmerül az intézménytörténeti kutatásokra irányuló jogtörténészekhez címzett igény, a büntetőjogra (is) specializálódott joghistorikusok között hetven éve egyetértés van abban, hogy a 19–20. század fordulóján keletkezett tételesjogi indíttatású történeti áttekintések érdemi meghaladására, modern szemléletű dogmatikatörténet megírása a hiányzó alap kutatások elvégzéséig nem kerülhet sor.⁷

Szokásjog Magyarországon

A későrendi magyar büntetőjog jogforrásai kapcsán a 21. századból visszatekintve a büntetőjogi felelősséget megalapozó normák „rendszerelenségét” lehet csak megfigyelni. A *jus criminale* jogforrásaival a 18. századi magyarországi büntetőjogi szerzők nem is foglalkoznak. A 19. századi tananyagok és kézikönyvek a bevezető tanok tárgyalása során ismertetik a büntetőjog „kútfejeit”: törvény, szokásjog, privilégium, királyi rendelet, statútum (Kövy Sándor, Szlemenics Pál, Fabriczy Sámuel, Vuchetich Mátyás). Míg Kassay Adolf nem tesz

⁵ Eltérő hangsúlyokkal a korszakolásról és az egyes korszakok jellemzőiről: Bató Szilvia: Ein Überblick über die ungarische Strafrechtsentwicklung bis zum Jahre 1948, In: Arndt Sinn – Walter Gropp – Ferenc Nagy (szerk.): *Grenzen der Vorverlagerung in einem Tatstrafrecht. Eine rechtsvergleichende Analyse am Beispiel des deutschen und ungarischen Strafrechts, Schriften des Zentrums für europäische und internationale Strafrechtsstudien (ZEIS) 1.*, V & R unipress, Osnabrück, 2011., 41–52.; Bató Szilvia: Rechtssicherheit im ungarischen Strafrecht vor 1880. In: Krisztina Karsai – Ferenc Nagy – Zsolt Szomora (szerk.): *Freiheit, Sicherheit, Strafrecht. Beiträge eines Humboldt-Kollegs. Schriften des Zentrums für europäische und internationale Strafrechtsstudien (ZEIS) 2.*, V & R unipress, Osnabrück, 2011., 33–42.; Nagy Ferenc: Die deutsch-ungarischen strafrechtlichen Beziehungen in der Vergangenheit und Gegenwart. In: Karsai Krisztina: *Strafrechtlicher Lebensschutz in Ungarn und in Deutschland. Beiträge zur Strafrechtsvergleichung*, Pólay Elemér Alapítvány, Szeged, 2008., 21–24.; Nagy Ferenc: *Régi és új tendenciák a büntetőjogban és a büntetőjogtudományban*, Akadémiai, Budapest, 2013., 46–48.; Nagy Ferenc: A büntetőjog tudománya. In: Jakab András – Menyhárd Attila (szerk.): *A jog tudománya. Tudománytörténeti és tudományelméleti írások, gyakorlati tanácsokkal*, HVG–ORAC, Budapest, 2015., 266–267.

⁶ Más indokolással, de hasonló tartalommal: Both Ödön: A hazai reformkori büntetőjog-történet kutatásának szükségessége és lehetőségei. In: Balogh Elemér – Homoki-Nagy Mária (szerk.): *Emlékkönyv Dr. Ruzsoly József egyetemi tanár 70. születésnapjára, Acta Jur. et Pol. Szeged.* Tom. LXXIII., Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Szeged, 2010., 219.

⁷ Pl. Wlassics Gyula: A büntető jog tudománya, *Magyar Igazságügy* 1891/35. 99.; Viski László: *Szándékosság és társadalomra veszélyesség*, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1959., 175; Bónis György: *Magyar jogtörténet II.*, Méhkas Diákszövetkezet, Kolozsvár, 1943., 213.; Both Ödön: Szeged város büntetőbíráskodása 1848-ban, *Acta Jur. et Pol. Szeged.* Tom. IV. Fasc. 1., József Attila Tudományegyetem, Szeged, 1958., 3.; Both (6. lj.) 215.; Hajdu Lajos: *Büntett és büntetés Magyarországon a XVIII. század utolsó harmadában*, Magvető, Budapest, 1985., 6–7.

említést erről, Henfner János kéziratának pedig ez a része hiányzik, Szokolay István egy nagyon modern felfogással kizárja a „bírói önkény, vagy is a szokás” uralmát, pedig ez a hazai valóság.⁸

Jelen fejezet kereteit szétfeszítené a szokásjog fogalmáról és mibenlétéről alkotott egykorú diskurzusok elemzése, azonban két jellemző felfogást szükséges megemlíteni. Egyrészt a szerzők többsége szerint a szokásjog legalább hallgatólagos uralkodói jóváhagyáshoz kötött, vagyis érvényességi feltétel, hogy a törvényalkotásra jogosult nem fejt ki ellentétes véleményt.⁹ Másrészt a kúriai döntések zsinórmértékül szolgálnak az alsóbíróságok számára, azonban csak azért, mert a jövőben fellebbezendő perekben is feltehetően megváltoztatnák az első fokon hozott ítéletet, egyébként azonban ezek nem kötelezőek.¹⁰

Az eddigi kutatási eredmények alapján a szokásjogi büntetőjog működési mechanizmusaira vonatkozóan meg lehet kockáztatni néhány megjegyzést. Elsőként el kell fogadni Szokolay megállapítását a szokásjog és a bírósági praxis azonosításáról, ugyanis büntetőjogot alkalmazni – és ezáltal a szokásjogi szabályokat lefektetni – a 19. század első felében is csak büntető hatáskörrel (pallosjog) rendelkező bíróságon lehetséges. A büntetőjogban tehát nem érvényesülhet a *consuetudo* olyan értelmezése, amely mindenféle állami beavatkozás nélkül az emberek egymás közötti napi cselekvéseire vezet vissza az eredetét.

A későbbi magyar jogrendszerben nincs kijelölt letéteményese a bírói jogalkotásnak, a bírósági szervezet¹¹ bármely szintjén meg lehet fogalmazni új szabályt, az úriszék, a városi és a vármegyei törvényszék, valamint a Kúria bíróságai ugyanúgy kifejezésre juttathatnak olyan elvi tételt, amelyet a későbbiekben követnek. A rendi előjogokra alapuló – és így autonómiát élvező – elsőfokú bíróságok decentralizáltsága miatt a bírói jogalkotás – és így a szokásjog – nélkülözi az egyöntetűséget.¹² A kormányzat ezt a széttagoltságot próbálja – több-kevesebb sikerrel – a Kancellária és a Helytartótanács által folytatott bírósági igazgatás segítségével csökkenteni.¹³

Az első fokon eljáró büntető hatáskörű bíróságok nem állandó szakbíróságok, hanem a lehetséges (nem jogi szakértő) – középbirtokos nemes (sedria, úriszék esetén) vagy városi előkelő (városi törvényszék esetén) – tagokból alkalmanként összeálló ítélkező fórumok. A laikus elem pedig szintén a jogegység ellen hat,¹⁴ ezáltal sokkal nehezebb feltárni, hogy mi vezet egy-egy döntés meghozásához.

⁸ Bató Szilvia: *Mert az Ördög velem volt. Élet elleni bűncselekmények a 19. század első felében*, L'Harmattan, Budapest, 2012., 23–30.

⁹ Czövek István: *Magyar hazai polgári magános törvényről írt tanítások* [...]. Első könyv. A személyekről, Trattner, Pest, 1822., 52.; Szlemenics Pál: *Magyar polgári törvény I.*, Belnay, Pozsony, 1845., 10.; Frank Ignác: *A közigazgatási törvény Magyarhonban I.*, Magyar Királyi Egyetem, Buda, 1845., 80.

¹⁰ Czövek (9. l.) 67.; Kövy Sándor: *A magyar polgári törvény*, Nádaskay, Sárospatak, 1824., 12.; Szlemenics (9. l.) 18.

¹¹ A korszak bírósági szervezetről Varga Endre: *Késő és hanyatló feudalizmus korszaka (1526–1848)*. In: Bónis György – Varga Endre – Degré Alajos: *A magyar bírósági szervezet és perjog története*, Zala Megyei Bíróság és Magyar Jogász Egylet Zala Megyei Szervezete, Zalaegerszeg, 1996., 82–155.

¹² Ereky István: *A közigazgatási jog irratlan forrásai*. In: Ereky István: *Jogtörténelmi és közigazgatási jogi tanulmányok*, Sziklai, Eperjes, 1914., 178.; Both (6. l.) 217–218.

¹³ Bató Szilvia: *A Helytartótanács bírósági igazgatási tevékenysége a 18–19. század fordulóján*, *FORVM Szeged* 2011/1.

¹⁴ Ereky (12. l.) 178.

Mivel nem érvényesül precedensrendszer, amely szokásjog esetén az egységes joggyakorlat kialakítását és a jogfejlesztést szolgálja, így a bíróságok bármikor eltérhetnek a korábban követett szabályoktól. Ezt Szladits Károly szerint „folyamatos hullámszó”-ként lehet érzékelni, ezért úgy tűnik, hogy nincs is norma.¹⁵

Ez átvezet egy kutatás-módszertani problémához, amely abban áll, hogy a későrendi büntetőjogban tulajdonképpen nem lehet eldönteni, hogy egy a korábbi praxistól eltérő ítélet a szokásjog megsértése vagy egy új szokásjogi szabály kialakításának kezdete. Ennek alapján megalapozott kijelentést csak hosszabb periódusok (pl. évtized) iratanyagának átvizsgálásával lehet tenni.¹⁶ Ilyenre jó példa a békési sedria felmentő ítélete a próbák elégtelensége miatt 1843-ban Hohenau Anna ellen „gyermek gyanús elűzése” vádjával folyó perben, amelyben egyértelműen a saját, ötven éve követett gyakorlatával ellentétes döntést hoz a bíróság.¹⁷

A vármegyei törvényszék esetleges összeállítása miatt akár ülészakonként is változhat a gyakorlat. Legszembetűnőbb a büntetés kiszabás mozgása: a 18. század végi rabtabellák alapján ismert, hogy ugyanolyan bűncselekmény miatt az ország különböző területein nagyon eltérő büntetéseket szabnak ki.¹⁸ Csanád vármegye törvényszéke ismeretlen okból az istenkáromlás miatt indult perekben az 1800-as évek elején visszatér az 1785 előtti gyakorlathoz, így halálos ítéletet hoz, amelyet a Királyi Tábla megváltoztat. A későbbiekben többször is pallos kiszabását tartaná szükségesnek, de valamilyen enyhítő körülmény miatt ettől eltekint.¹⁹ Még meglepőbb egy másik ítélet, amelyben 1813-ban halálos eredménnyel nem járó gyújtogatás esetén elevenen való megégetést szab ki a bíróság, amely fellebbezés nyomán rabságra változik,²⁰ vagy amikor az ünneptörésért bíróság elé állítás történik.²¹

Jogi oktatás és jogtudomány

A jogi felsőoktatást a részben átjárható intézményrendszer, a nem kötött tanrend, a kötelezően előírt (diktálással helyettesített) tananyagok és a bizonytalan képzési célok (tudományos vagy praktikus) jellemzik. A büntetőjog önálló tantárggyá válása (1777)

¹⁵ Erekly (12. l.) 178.; Szladits Károly: A magyar magánjog jellegváltozásai az utolsó száz éve alatt (1840–1940). In: Eckhart Ferenc – Degré Alajos (szerk.): *Emlékkönyv Dr. Viski Illés József ny. r. egyetemi tanár tanári működésének negyvenedik évfordulójára*, Stephaneum, Budapest, 1942., 490.

¹⁶ Hasonlóan Both (6. l.) 221.

¹⁷ Bató Szilvia: A magzatelhajtás Békés vármegye törvényszéke előtt (1790–1847), *Acta Jur. et Pol. Szeged* Tom. LXVI. Fasc. 1. Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Szeged, 2004., 9.

¹⁸ Néhány példa: Hajdu: (7. l.) 9., 245., 269., 295., 302.; Hajdu Lajos: *Bűnözés és büntetőbíráskodás a XVIII. század hetvenes éveinek Magyarországon*, Akadémiai, Budapest, 1996., 30., 35.

¹⁹ A gyakorlat megváltozására: Hajdu: (7. l.) 328–331. Kiszabott halálbüntetés: CSML IV.A.11.g/25. Hamory István 1805/1; enyhébb büntetés fiatal kor vagy részegség miatt: CSML IV.A.11.g/30. Mogyorósi (Keserő) István 1812/74; Popovits Péter és társa 1812/75; CSML IV.A.11.f/3. ns. Fekete Márton 1825/17; magyar nyelv nem ismerése miatt: CSML IV.A.11.g/34. Spiegler Dániel 1816/[7].

²⁰ CSML IV.A.11.g/31. Frizik Julianna 1813/101.

²¹ CSML IV.A.11.f/3. Varga János 1819/25.

után sem fordítanak kellő figyelmet erre, a megfelelő tananyag hiánya 1848 előtt állandó problémát jelent.²²

A helyzet megítélését nehezíti, hogy a későrendi magyar büntetőjog modern szemléletű tudománytörténetének megírása még várat magára, az érdemi forrásfeldolgozások csak részkérdéseket érintenek,²³ a nagy áttekintések pedig csak a korábbi irodalom megállapításait ismétlik.²⁴

Nem ismert a jogászság összetétele, rétegzettsége, képzettségi szintje és ismeretforrásai, erre csak a nagyon hiányzó közös jogtörténeti és társadalomtörténeti kutatások világíthatnának rá. Az viszont bizonyos, hogy nem lehet szó a mi értelemben vett egyetemi jogászságról. A jogágak szerinti tanszéki tagozódás csak a pesti egyetemen figyelhető meg, a jogakadémiákon néha egy jogtanár oktatja az összes tárgyat. Nem alakul ki a jogágak szerinti specializáció a jogalkalmazásban sem, valamint a szerzők is egyaránt foglalkoznak közjogi, magánjogi és büntetőjogi kérdésekkel. Erre vezethető vissza a hazai büntetőjog-tudomány egyik sajátossága, a megkettőződés: az egyetemi (jogakadémiai) tudományosság mellett a '30-as évektől megjelenik egy második jogtudós közösség. A professzorok nem vesznek részt a kodifikációs mozgalmakban, nem túl intenzív és inkább csak leíró jellegű publikációs tevékenységet folytatnak, megkésve és nem túl gyakran reagálnak a külföldi tudományos eredményekre. Az alternatív jogtudomány képviselői ehhez képest a kodifikáció szorgalmazói és az 1843. évi javaslatok kidolgozói, jogtudományi folyóiratot alapítanak, intenzív kapcsolatot tartanak fenn külhoni jogtudósokkal, és fordításban is közzéteszik a korszerű tudományos eredményeket. Ennek a csoportosulásnak a magját a centralisták alkotják (pl. Szalay László), de a municipalista álláspontot elfoglalók is besorolhatóak (pl. Pulszky Ferenc) az 1848-ban szétszélődő fiatal büntetőjog-tudósok közé.²⁵

A kodifikáció hiányára és a jogrendszer relatív fejletlenségére visszavezethetően nem teljes a tudományos fórumok köre: nincsenek jogesetgyűjtemények, kommentárok, jogtudományi folyóiratok. Ehelyett kézikönyvek jelennek meg, amelyek nem magyarázzák, hanem helyettesítik a törvényeket. A csekély jogtudományi diskurzus az enciklopédikus tudományos folyóiratokban, irodalmi lapokban, majd késői meg-

²² További irodalommal: Bató (8. lj.) 41–46; Bató Szilvia: Egy magánjogász büntetőjogi felelősségi koncepciója – Kövy Sándor ismeretlen kéziratok előadásjegyzete. In: Szigeti Gyula Péter (szerk.): *Értéktérítés és értékteremtés. Válogatás a Bolyai Ösztöndíj 15 éves évfordulójára alkalmából tartott ünnepélyes tudományos ülés előadásaiból*, Szeged, 2013. november 11., Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 2015., 116–118.

²³ Bellér Judit: A feudális (katedra) büntetőjog-tudomány fejlődéstörténetéhez. In: Horváth Pál – Révész T. Mihály (szerk.): *Összehasonlító jogtörténet. Bolgár Elek Emlékkönyv*, Akadémiai, Budapest, 1983.; Mezey Barna: A börtönügyi szakirodalom kezdetei Magyarországon, *Acta Fac. Jur. Univ. Sci.* Tom. XXVIII. Budapest, 1986.; Béli Gábor: Magyar jogtudományi munkák a Klimó Könyvtárban. In: Csóka-Jaksa Helga (szerk.): *A Klimó-könyvtár a tudományos kutatások szolgálatában: A 2001. szeptember 28-án rendezett konferencia előadásai*, Pécsi Tudományegyetem, Pécs, 2001.; Béli Gábor: Strafrechtspraxis und Strafrechtswissenschaft in Ungarn im 18. Jh. In: Mezey Barna (szerk.): *Strafrechtsgeschichte an der Grenze des nächsten Jahrtausendes*, Gondolat, Budapest, 2003.; Bató Szilvia: Az osztrák és magyar büntetőjogi szakirodalom a 19. század első felében, *Jogtörténeti Szemle* 2006/4.; Bató Szilvia: *A „büntetési rendszer” átalakításának megjelenése Kossuth Lajos Pesti Hírlapjában (1841–1844)*, Pólay Elemér Alapítvány, Szeged, 2010.; Bató (8. lj.).

²⁴ Legújabbban: Nagy 2013. (5. lj.); Nagy 2015. (5. lj.).

²⁵ Bató 2010. (23. lj.) 34–35; Bató (8. lj.) 44–46.

jelenése után a politikai sajtóban zajlik. Az első rövid életű jogi folyóirat-kísérlet a centralisták „*Themis*” című lapja (1837). A publikációk tematikája is eltér a kodifikált jogrendszerben szokásostól, nincsenek elemzett bírói döntések, csak nagyon kevés recenzió jelenik meg, nem foglalkoznak anyagi jogi (dogmatikai) problémákkal, hálás téma azonban a börtönügy és az esküdtszék. Utóbbiak népszerűségének az az oka, hogy a büntetőjogi kodifikáció a modernizáció jelképévé és próbakövévé válik, így az erről folytatott viták politikai szintérré szorulnak és leegyszerűsíthető kérdésekre korlátozódnak.²⁶

Az 1830 utáni hazai publikációkban megjelennek a legkorszerűbb nyugati szakirodalomra épülő álláspontok, ez a szerzőket egy komoly dilemma elé állítja: hogyan lehet modern felfogásra épülő saját álláspontot kidolgozni úgy, hogy az adott munka a jogalkalmazást is ki tudja szolgálni. Ez tulajdonképpen a kodifikált büntetőjogra „kitalált” elméletek és a hazai szokásjogi valóság összhangba hozását jelenti, amely sajátos dogmatikai megoldásokat eredményez. Az anyagi jogi legalitás elvének elismerése csak úgy lehetséges, ha a törvényben szabályozott bűncselekmények mellett párhuzamosan egy természetes bűncselekmények névvel illetett kategóriát is bevezetnek. Ezzel megkettőződik a bűncselekmény fogalma, így nem okoz problémát pl. gyermekkítételért büntetést kiszabni, holott ez a cselekmény nem található a Corpus Jurisban.²⁷

Egy dogmatikai változás útja a tudománytól a praxisig

A jogtudomány és a jogalkalmazás közötti kapcsolat tesztelésére olyan dogmatikai kategóriát kell kiválasztani, amelynek a megjelenése konkrét időponthoz kötött, általánosan elterjedt a tudományos irodalomban és a jogalkalmazásban gyakran előforduló probléma megoldását szolgálhatja. Az időponthoz kötöttség a hazai recepció átfutási idejének meghatározásához szükséges. Az általános elterjedtség a jogalkalmazók számára a megismerés lehetőségét nyújtja, így okkal feltételezhető, hogy a praxisban is feltűnik az új elgondolás. Végül a megválaszolandó kérdés nagyobb számban történő felmerülése pedig biztosítja a kutatáshoz szükséges értékelhető esetszámot. Mindezen követelményeknek eleget tesz a praeterintencionális ölési cselekmények bűnösségi kategóriába (szándékos vagy gondatlan) sorolásának megváltozása a 19. század elején. Az új koncepció 1800-ban jelenik meg Bajorországban, és 1819 után átterjed a magyar szakirodalomra. A dogmatikai megoldás pedig 18. század utolsó harmadától a bírói gyakorlatban egyre növekvő számú bűncselekmény-csoport (verekedés közben testi sértés vagy ölés)²⁸ megítélését szolgálja.

²⁶ Bató: 2006. (23. lj.) 40.; Bató: 2010. (23. lj.) 195–196.

²⁷ Bató Szilvia: Dogmatikai indikátorok a tett- és tettes-büntetőjog elhatárolására, *Jogtudományi Közlöny* 2011. 432.

²⁸ Hajdu (7. lj.) 39–40.

A hazai recepció sebessége

A bűnösség két alapkategóriájának (szándékosság – *dolus*, gondatlanság – *culpa*) definiálási kísérletei, valamint az életbeli történeti tényállások megítélését könnyítő osztályozási törekvések a tudományos vitákban, sőt a 19. század közepéig a jogalkotásban is folyamatosan jelen vannak. A büntetőjogi felelősség az objektív felfogástól elszakadva új formákban jelenik meg, a napi jogalkalmazás dilemmáira reagálva a jogtudomány a kodifikációval párhuzamosan alakítja ki a gondatlanság fogalmát. Ennek a bűnösségi alakzatnak a jelentősége a modernizációs jelenségek előtt az élet és testi épség elleni cselekményekre és a gyűjtogatásra korlátozódik, ahol azonnal felmerülnek kétes megítélésű esetek.

A 17. századi jogtudomány (Benedikt Carpzov) a korábbi dogmatikai hagyományokra támaszkodva a szándékosság különböző szempontú felosztásaival válaszol, amely a német területeken kívül is elterjed. Ennek egy eleme a *dolus directus/indirectus* fogalom-pár. Egyenes szándék (*dolus directus*) akkor valósul meg, ha az elkövetési magatartás kifejtése után az elkövető által célzott eredmény következik be. A *dolus indirectus* ezzel szemben akkor áll fenn, ha az elkövető csekélyebb eredményt kíván elérni, és mégis súlyosabb következmény valósul meg. A célzott és a bekövetkezett eredmény egynevése érdekében fontos ez szándékfajta, ilyen a testi sértés és a halál viszonya.

A hazai büntetőjog-tudomány a 18. század közepétől általánosan ismeri a *dolus indirectus* fogalmát. Az 1819 előtti tankönyvek (Huszty, Bodó, Szlemenics, Fabriczy) kifejezetten vagy hallgatólagosan két esetkört sorolnak ide:

a) Az elkövető szándéka egy kisebb sérelmet okozó bűncselekmény elkövetésére irányul, azonban az elkövetés eszköze vagy módja miatt előre látja vagy látnia kell, hogy a célzottnál súlyosabb eredmény valósulhat meg. Itt az elkövető tulajdonképpen beleenyugszik a lehetséges súlyosabb eredménybe.

b) Az eszköz és a mód önmagában nem okozna halálos eredményt, azonban van olyan körülmény, amelyre az elkövető figyelme a kellő körületek hiánya miatt nem terjedt ki, és ez okozza a súlyosabb következményt. Ez a praeterintencionális cselekmények köre.

A 18–19. század fordulóján azonban Paul Johann Anselm Feuerbach egy teljesen új bűnösségfogalmat épít fel, amely egyértelműen elveti a korábbi *dolus indirectus*-t, és a helyébe a megváltozott tartalmú gondatlanság körébe sorolt *culpa dolo determinata* állítja. Ez a változás végigsöpör a német jogi hagyományokra építő tudományos gondolkodáson, és heves vitákat generál.

Vuchetich könyve (1819) cezúra a hazai büntetőjogi gondolkodásban, ugyanis itt tűnik fel nyomtatásban először – az 1813 óta tananyag – a *culpa dolo determinata*. Vuchetich elfogadja Feuerbach álláspontját, és önellentmondásnak tekinti a nem egyenes szándékot, ezért kizárja a használatát. Ez a felfogás átrendezi a magyar jogtudományban a büntetőjogi felelősségi koncepciókat: minden hazai büntetőjogi szerző foglalkozik az új kategóriával, de megtartják a *dolus indirectus* is. Egyesek csak leírják (Henfner), mások (Szlemenics, Kassay, Szokolay) redukált tartalommal alkalmazzák is: az elkövető nem kívánja a súlyosabb eredményt, de belenyugszik annak bekövetkezésébe. Ez a jelenség

alátámasztja azt az egykorú vélekedést, hogy Vuchetich munkássága megtermékenyítő hatású a magyar jogtudományra, a Feuerbach–recepció pedig tizenhárom év alatt bekövetkezik, tehát nem minden esetben van fél évszázados lemaradás.²⁹

Dogmatikai diskurzusok

Az adott elmélet megjelenésének kimutatása után kérdés, hogy a bűnösségi koncepciók ilyen jellegű változása vált-e ki vitákat a hazai ismeretterjesztő és tudományos fórumokon.

Az bizonyos, hogy a Vuchetich és Szlemenics könyvei közötti „párbeszéd” egyik eleme a bűnösség,³⁰ de a vizsgálódást érdemes kiterjeszteni az egyéb fórumokra is.

Az enciklopédikus tudományos lapokban és társadalomtudományi folyóiratokban, valamint az egyetlen jogi szakfolyóiratban inkább a büntetéstani és végrehajtási kérdésekről, valamint néhány kardinális eljárásjogi problémáról (esküdtszék) jelennek meg publikációk.³¹ Az első magyar nyelvű általános részi kérdést tárgyaló tanulmány Havas Józseftől (1796–1878) a „*Tudományos Gyűjtemény*”-ben lát napvilágot. Ebben egyértelműen Vuchetich követője, a szándékosság definíciója megegyezik tanszéki elődje meghatározásával. A „rossz lélek” vagy „gonosz akarat” kapcsán nézete viszont már nem ilyen világos, úgy tűnik, hogy a bűnösség közös elnevezésére használja anélkül, hogy említést tenne a két lehetséges bűnösségi alakzatról.³²

A diskurzusok terepei ekkor az „*Athenaeum*” (1837–1843) és melléklapja a „*Figyelmező*” (1837–1841).³³ Nemcsak a kritika rangos műfajjá emelése, hanem a jogtudományi recenziók tartalmi és formai megszilárdulása is hozzájuk kapcsolódik. A recenzált mű itt nemcsak apropó a saját álláspont kifejtéséhez, hanem értő elemzés tárgya is. A szaktekintélyekből álló szerzőgárda nem témafelmondó ismertetésekkel tölti meg a hasáboakat, hanem a recenzens egy megadott rendszer szerint elhelyezi a művet a szakirodalomban, kiemeli az erősségeit és ízekre szedi hiányosságait, külön gondot fordít a terminológiára és a nyelvi megformáltságra. A jogi tárgyú recenziók túlnyomó többsége magánjogi, sőt kifejezetten az új jogterületekre koncentrál (váltó- és hiteljog). A „*Figyelmező*”-ben 1837-ben jelenik meg Fabriczy kritikája Szlemenics magyar nyelvre átültetett tankönyvéről. A szerző sorra veszi a pozsonyi professzor kötetének elavult vagy ellentmondásos részeit, így a bűnösségi alakzatok is felmerülnek. Fabriczy kifogásolja az álnok (szándékos) és a vétkes tett fogalmát, szerinte nemcsak a szándékosságnál van szerepe az akaratnak, hanem a vétkességnél is. Szlemenics vétkesség-definíciója pedig a jelen formában arra vezetne, hogy a tudatlanságot büntetnék. Úgy gondolja, hogy az elhatá-

²⁹ Bató Szilvia: A *dolus indirectus* az 1848 előtti magyar büntetőjog-tudományban, *FORVM Szeged* 2014/1.; Bató Szilvia: Változatok culpára – szakirodalom és praxis a reformkorban. In: Nagy Janka Teodóra (szerk.): *Jogi kultúrtörténeti, jogi néprajzi kiskönyvtár* 2., megjelenés alatt.

³⁰ Bató: 2014. (29. lj.) 17–18., 20.

³¹ Bató Szilvia: Közvélemény és büntetőjog a reformkori Magyarországon, *Aetas* 2001/34. 197–201.

³² Bató (31. lj.) 197., 199.; Havas József: Gondolatok a Büntörvény okfejtéről (principiumáról), és annak gyakorlási hasznáról, *Tudományos Gyűjtemény* 1831/2. 14., 19.

³³ Fenyő István: Az *Athenaeum*, a liberalizmus eszméinek központi fóruma, In: Kókay György (szerk.): *A magyar sajtó története I. 1705–1848*, Akadémiai, Budapest, 1979., 496–559.

roló ismérv az, hogy álnokságnál a „törvényelleni okozat” az elkövető szándékában volt, a vétkességnél nem, de előre láthatta, hogy tettéből olyan következik be. A közös elem az akarat, de másra irányul: szándékosságnál a törvény megsértésére: gondatlanságnál pedig a törvénysértés veszélyére.³⁴ Szlemenics hevesen válaszol a kritikára: kifejti, hogy a tudatlanság büntetésével kapcsolatos megjegyzés nem igaz, mert a vétkességet egy korábbi fejezetben említett szövegrésszel együtt kell értelmezni. Így viszont a *culpa simplex*nél a törvény világos ismeretének megszerzését mulasztja el az elkövető, tehát az „értelmünk munkásságának hiánya” erre vonatkozik.³⁵ Fel sem merül az álnokság és a vétkesség alfajokra osztása, ez utalhat akár arra is, hogy Fabriczy ebben a vonatkozásban egyetért Szlemenicccsel.

Mai szemmel nagyon csekélynek tűnik a tankönyvek közötti vita és a három cikk, azonban a korabeli jogi tudományosság szempontjából ez komoly előrelépés. Látszik a törekvés egy modern jogtudomány kialakítása felé, de sem a jogrendszer fejlettsége, sem az értő olvasóközönség hiánya nem teszi lehetővé és szükségessé a mélyebb tárgyalást. A változás majd csak az osztrák jogszabályok hatályba léptetése (1849) után következik be, ez megváltoztatja a szakirodalom összetételét és előhívja az érdemi tudományos diskurzusokat.³⁶ Az 1830-as évek csak a kezdeti lépéseket jelentik.

Bírói döntések és új elméletek

Módszertani keretek

Egy modern bírósági szervezetben a legmagasabb szintű bírói fórumnak kulcsszerepe van a jogegység megteremtésében, eseti döntéseivel és elvi élű döntvényeivel orientálja az alsóbb fokú bíróságokat. Az ítéletek és a döntvények feldolgozása alapján pedig hozzávetőleges képet kaphatunk az országos bírói gyakorlatról. Ezt egészíti ki és finomítja az első fokon jogerőssé váló ítéletek és az akták bevonása a kutatásba, amely így helyi sajátosságokat, a nagy egésztől való eltéréseket mutatja ki. Ezzel szemben az 1848 előtti kúriai ítéletek a fórumrendszer későrendi jellege és fejletlensége, valamint a kodifikáció hiánya miatt nem alkalmasak ilyen kutatásra. A Királyi Tábla és a Hétszemélyes Tábla – majdnem kizárólag magánjogi – ítéleteinek 1769-ig terjedő hivatalos összegyűj-

³⁴ Fabriczy Sámuel: Fenyítő törvényszéki magyar törvény. Eredeti deák munkája után fejtegeté Szlemenics Pál, törvények doctora [...], *Figyelmező* 1837/II/6. 84–85.

³⁵ Szlemenics Pál: Szlemenics Pál magyar fenyítő törvénye ügyében, *Figyelmező* 1837/II/16., 238–239.

³⁶ Az 1848 utáni szakirodalom összetételére: Bató Szilvia: Ein Überblick über die ungarische Strafrechtsentwicklung bis 1948. In: Arndt Sinn – Walter Gropp – Ferenc Nagy (szerk.): *Grenzen der Vorverlagerung in einem Tatstrafrecht. Eine rechtsvergleichende Analyse am Beispiel des deutschen und ungarischen Strafrechts. Schriften des Zentrums für europäische und internationale Strafrechtsstudien (ZEIS) 1.*, V & R unipress, Osnabrück, 2011., 47–49.; Bató Szilvia: Törvényesség törvény nélkül. Az anyagi jogi legalitás elve a Csemegi-kódex előtt. In: Homoki-Nagy Mária (szerk.): *IV. Szegedi Jogtörténeti Napok. Konferencia a bírói hatalomról és az állampolgárságról*, Szegedi Egyetemi, Szeged, 2011., 30–34., 36–39.; Bató Szilvia: Az öngyilkosság a régi magyar büntetőjog-tudományban. In: Filó Mihály (szerk.): *Halálos bűn és szabad akarat. Öngyilkosság a jogtudomány tükrében*, Medicina, Budapest, 2013., 76–77., 79–81.

tése csak 1800-ban jelenik meg nyomtatásban („Planum Tabulare”),³⁷ a magánszemélyek gyűjtései legfeljebb tankönyvekben hasznosulnak vagy kéziratban terjednek. Büntető ügyekben korlátozott a fellebbezés, az 1791:43. tc. csak a legsúlyosabb büntetéssel fenyegetett (halál – egyszerre 100 bot – 3 év) – formális perben elbírált – cselekményeknél nyitja meg a nemesi rendhez nem tartozók számára. A kormányzat helytartótanácsi rendeletekkel biztosítja és bővíti ezt: kötelezővé teszik a vádképviselő fellebbezését.³⁸ A 19. század első felében büntető ügyekben a kúriai ítéletek igen szűkszavúak, a bírósági döntés tartalmi elemeire vonatkozó kötelező előírás hiányában legtöbbször egy tömondatban helybenhagyják az első fokú ítéletet, vagy a büntetésen változtatnak indokolás nélkül. Bizonyítást nem vesznek fel, de erre nem is tehetett indítványt a fellebbező sem. A vizsgált korszak végén a „környülállásokra” hivatkozás mellett megjelenik egy mondatnyi magyarázat a változtatás okáról, de a ma megszokott ítéleti indokolásoknak nyoma sincs. Az 1820-as évektől a Királyi Tábla néha kötelezi a bíróságot a bizonyítás hiányosságainak pótlására, de tartalmilag nem minősíti.³⁹ Ennek alapján és a szokásjog széttagoltsága miatt a tényleges – de csak az adott bíróságra jellemző – praxis megismerésére általános hatáskörű elsőfokú bíróság iratanyagát (sedria, városi törvényszék, nagyobb uradalom úriszéke) kell feltárni. A vármegyei törvényszékek ítéletei már a kötelező indokolást előíró 1840:12. tc. előtt is értékelik a bizonyítékokat, és érveléssel alátámasztják a döntéseket, így megfelelő forrást nyújtanak dogmatikatörténeti kutatásokhoz.

A fentiek alapján olyan pallosjogú bíróság iratanyagát kell vizsgálni, amelynek a teljes korszakra vonatkozóan legalább a jegyzőkönyvei közel hiánytalanul megmaradtak, és lehetőleg az iratok is rendelkezésre állnak.⁴⁰ Ezeknek a kritériumoknak Békés és Csanád vármegye 1790–1848 közötti büntetőperes iratanyaga megfelel, emellett jól összehasonlítható az ítélkezési gyakorlatuk: hasonló földrajzi, gazdasági és demográfiai adottságokkal rendelkeznek, mindkettő területén van pallosjogú uradalom, de két érdemi eltérés van: Csanádban van a katolikus püspöki központ és a mezőhegyesi királyi ménésbirtok. Mindkét vármegyében 1790–1805 között latin, 1806-tól pedig magyar a jegyzőkönyvezés nyelve, az iratok vegyesen magyar és latin nyelven íródnak, Csanád vármegyében gyakoribb a német iratok előfordulása.

Az ítélkezési gyakorlat feltételezett változása esetén – amennyiben nem a teljes korszakot vizsgáljuk – úgy célszerű évtizedes periódusokat választani, hogy az egyik mindenképpen teljesen az új elmélet megjelenése előtti, a másik pedig közismertté válását követő időszakra essen. A szándékon túli eredmény megítélésben a szemléletváltás Feuerbach 1800-as tanulmányához kapcsolódik, amelynek hazai recepciója Vuchetich Mátyás 1813-as előadásjegyzete, majd 1819-es könyve. Erre tekintettel a legcélravezető

³⁷ Degré Alajos: A Planum Tabulare keletkezésével kapcsolatos kérdések. In: Mezey Barna (szerk.): *Degré Alajos Válogatott jogtörténeti tanulmányok*, Osiris, Budapest, 2004.

³⁸ Meznerics Iván: *A megyei büntető igazságszolgáltatás a 16-19. században*, Sárkány-Nyomda, Budapest, 1933., 58.

³⁹ BML IV.A.10.c/8. ns. Izsó Mihály és társa 1829/10. (tanúvallomások meghitelesítése); Kojnok Pál 1829/124. (elmeorvosi szakvélemény).

⁴⁰ Ilyen például Szeged város törvényszéke, Both Ödön „mintegy 20.000 büntetőítélet”-re alapozza megállapításait: Both (6. lj.) 220.

több a hagyományos felfogás utolsó évtizedét (1790–1799) és a hazai megismerhetőség első tíz évét (1820–1829) feldolgozni.

A források összegyűjtésénél és feldolgozásánál minden esetben figyelembe kell venni, hogy az 1848 előtti büntető eljárásban nem érvényesülnek a mostani alapelvek és gyakorlatok.⁴¹ Nem egy szám jelöli az adott ügyet, hanem a bíróság tevékenységét tartalmazó évente – esetleg ülészakonként – folyamatos sorszámozással vezetett jegyzőkönyv tartalmazza az egyes perceseleményeket, a meghozott döntéseket. Elvileg ehhez csatolják az adott iratot is, de a bíróságok legtöbbször összevárják az akta részeit és valamilyen rendszer (első vagy utolsó bejegyzés) szerint az egyik jegyzőkönyvi számon teszik levéltárba. Egy eljáráshoz tehát több jegyzőkönyvi szám és esetleg több ügyiratrész is tartozhat. A vádhoz kötöttséget sem ismeri a későrendi perjog, így a vádlottak személye és a vád tárgyává tett cselekmény is változhat. A bíróságok számos – ma már nem létező – ok (pl. rendi állás) miatt különítenek és egyesítenek ügyeket. Egy kocsmai verekedés esetében a nemes vádlottal szemben formális perben a *sedria* járhat el, az uradalomhoz tartozó jobbágyok felett az úriszék sommás eljárásban, uradalomhoz nem tartozó jobbágyok esetében pedig a *sedria* sommás perben. Mindezek alapján még az „egy ügy” kifejezés is kérdéses lehet.

A vizsgált két periódusból összesen 1904 jegyzőkönyvi bejegyzés maradt fenn a békési *sedria* jegyzőkönyveiben: 1790–1799 között összesen 776 latin bejegyzést tartalmaznak, ebből a releváns 34 ügyre 49 vonatkozik. A jegyzőkönyvi számozásnál esetenként még keverednek a polgári és a válóperes ügyek is. A bejegyzések általában szűkszavúak, csak formális pereknél tartalmaznak hosszabb és kimerítő indokolást, jelentős részük érdemi ítéletet tartalmaz, pervezető végzés vagy jelentés kisebb arányban jelenik meg.⁴² Az 1820–1829 közötti időszak 1128 magyar nyelvű bejegyzéséből 247 kapcsolódik a kutatás témájához, ezek pedig 79 ügyet takarnak. Ebben az időszakban már csak büntető ügyek kerülnek egy jegyzőkönyvbe, megnő a végzések és jelentések aránya.⁴³

A bíróság által ismert és alkalmazott bűnösségre vonatkozó koncepciók feltárása szempontjából releváns döntésnek tekinthetőek az élet és testi épség elleni bűncselekményekhez tartozóak. A sajátos ölési cselekményeket eltérő anyagi jogi⁴⁴ jellemzőik és a praxisban előforduló csekély esetszám miatt⁴⁵ azonban célszerű kihagyni az elemzésből. Büntető törvénykönyv hiányában a bűncselekmények megnevezése sem egységes, nem lehet csak a vádban vagy az ítéletben szereplő megjelölésből kiindulni, mert ez a latin nyelvű korszakban is változatos, a nyelvújítás pedig tovább bonyolítja a helyzetet.⁴⁶ Ezt legjobban a vagyon elleni cselekményeknél lehet megfigyelni: mindkét vizsgált *sedria* ítéleteiben rendszeresen keveredik a lopás, a rablás, a zsarolás, a csalás és a sikkasztás. A rábízott dolog eltulajdonítását vagy sajátként használatát a legritkább esetben nevezzik sikkasztásnak, az egyszor ellopott állatot viszont a tolvaj még el is tudja sikkasztani:

⁴¹ A vármegyei eljárási szabályokról: Meznerics (38. l.); Varga (11. l.) 175–189.

⁴² BML IV.A.10.c/6.

⁴³ BML IV.A.10.c/8.

⁴⁴ Az élet és testi épség elleni cselekmények csoportosítása: Bató (8. l.) 225–230.

⁴⁵ Bató (17. l.) 28–29.

⁴⁶ Terestyéni Ferenc: Az állami élet nyelve. In: Pais Dezső (szerk.): *Nyelvünk a reformkorban*, Akadémiai, Budapest, 1955., 118–129.

az állat végleges eltüntetését (elfogyasztását, feldolgozását) elsikkasztásnak nevezve súlyosító körülménynek tekinti Csanád törvényszéke.⁴⁷

Félrevezető lenne az emberölés/gyilkosság (*homicidium*) mellett csak a vérengzésnek (*vulneratio*), megvérezésnek (*cruentatio*), csonkításnak (*mutilatio*) hívott súlyosabb testi sértéseket elemezni, a verekedés (*verberatio*), a veszekedés (*rixa*), a megtámadás (*agressio*), sőt később a kegyetlenkedés is értékes információkat takar.

A dogmatikai szemléletváltozás megfigyelése a történeti korú forrásokban is két szinten történik, egyrészt az új jelenséget megjelölő szakkifejezések felkutatásával és gyakoriságuk megállapításával, másrészt az ítéletek tartalmi elemzésével, az elméleti változás tényleges alkalmazásának vizsgálatával. A kettő összekapcsolása esetén pedig kideríthető, hogy csak egy nyelvhasználati divatról, vagy érdemi változásról lehet szó. Jelen esetben a régi dogmatikai megoldást a kifejezés szintjén a *dolus directus/indirectus* (egyenes/áttételes szándék) fogalompár használata, tartalmilag pedig a szándékon túli eredményért való felelősségnek a szándékosság (*dolus*) körében történő elbírálása jelenti. Az új felfogást a *culpa dolo determinata* (szándék határozta vétkesség) – esetleg *culpa dolo mixta* (szándékkal vegyes vétkesség) – felbukkanásának, és a nem szándékolt eredmény miatti felelősség gondatlanság (*culpa*) alá sorolásának kimutatásával lehetne igazolni.

A tartalmi elemzésnél csak korlátozottan érvényesül a „szokásjogi tényállások” meghatározására alkalmazott módszer,⁴⁸ az általános törvényi tényállás nem minden eleme fontos, ellenben törvényi tényállás hiányában ki kell egészíteni olyan elemmel, amely nem bűncselekménytani kérdés. Összességében hét szempontot kell figyelembe venni:

1. A bűnösség alakzat összes előforduló megnevezése nemcsak az ítéletben, hanem a vádban és a védekezésben is.
2. Az elkövetési magatartások az emberölés és a testi sértés materiális bűncselekmény mivoltából fakadóan igen változatosak.
3. Az elkövetés eszközének ölésre alkalmas és nem alkalmas volta egyértelműen utal az elkövető szándékára.
4. Az okozott sérülések jellege és az azzal összefüggésben bekövetkezett eredmény, amelynél a bíróság az orvosi szakvéleményre⁴⁹ alapozza a döntését.
5. A történeti tényállásból az elkövető szándékára utaló körülmények: megelőző magatartás, a konfliktus jellege és közvetlen kiváltó oka, valamint az elkövetési magatartás kifejtése utáni tevékenysége.
6. A mai felfogástól eltérően elemzési szempont a beszámítást kizáró ok (pl. jogos védelem)⁵⁰ és enyhítő körülmény (pl. fiatal kor) is, ugyanis a 19. század közepéig a szak-

⁴⁷ CSML IV.A.11.f/3. Kalotsai Sámuel, lopott tehén levágása és elsikkasztása 1824/68.

⁴⁸ Bató (8. l.) 17–19., 21.

⁴⁹ A kérdéstről: Katona Géza: *Bizonyítási eszközök a XVIII–XIX. században. A kriminalisztika magyarországi előzményei*, Akadémiai, Budapest, 1977., 289–324.

⁵⁰ A kérdéstről: Both Ödön: A beszámítást kizáró és a büntetést megszüntető okok Szeged város büntetőjogában (1790–1848), *Acta Jur. et Pol. Szeged* Tom. X. Fasc. 7. József Attila Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Szeged, 1963.

irodalomban is megfigyelhető egy olyan jelenség, hogy bűnösségi alakzatot váltanak helyett, hogy csak a büntetésen enyhítenének.⁵¹

7. A kiszabott büntetés kodifikált büntetőjog esetén csak az adott bíróság ítélkezési gyakorlatának enyhességét vagy szigorúságát jellemezné, a szokásjog uralta büntetőjogban azonban a minősítésre utaló indikátor. A magyar büntetőjogi gondolkodás fontos alaptétele a korszakban, hogy a szántsándékos emberölés (*homicidium dolosum*) halállal (pалlos) büntetendő,⁵² a gondatlan emberölés (*homicidium culposum*) elkövetője azonban lényegesen enyhébb (1 év alatti rabság és bot) büntetést kaphat. Ha gondatlan emberölésénél ennél lényegesen súlyosabb az ítélet, akkor okkal feltételezhető, hogy nem csak egyszerű *culpát* lát a bíróság.

Terminológia

A vizsgált jegyzőkönyvi bejegyzésekben sem a *dolus directus/indirectus* kifejezés, sem a *culpa dolo determinata/mixta* megjelölés nem fordul elő. A bűnösségi alapkategóriák (*culpa, dolus*) és magyar fordításai (vétkes, hibás, vétkes vigyázatlan, szántsándékos) jelennek meg, de nem látszik, hogy ezeket tovább bontanák fajokra vagy fokokra, ahogy a korabeli szakirodalom teszi. Ennek a magyarázata talán abban rejlik, hogy ez egy olyan részletkérdés, amely a korabeli bírák napi gyakorlati feladatai szempontjából lényegtelen és így érthetetlen.

Tartalmi vizsgálat

A szándékon túli eredményt okozó cselekmények bűnösségi alakzatok szerinti besorolásának vizsgálata során a jogeseteket hat csoportra elkülönítve kell elemezni: (1) szándékos ölések, (2) nem szándékos (vétkes, *culopsus*) ölések, (3) nem beszámítható ölések, (4) szándékos testi sértések, (5) nem szándékos (vétkes, *culposus*) testi sértések, (6) nem beszámítható testi sértések. Az elhatárolás szempontja azonban nem csak az ítéletben előforduló bűnösségi forma – vagy annak kizárását feltételező kifejezés –, hanem a megnevezés és az alkalmazott jogkövetkezmény együtt, ugyanis a „véletlen” megállapítása mellett is kiszabhatnak büntetést.⁵³ Ezt követően kell a hét megadott szempont szerint meghatározni, hogy lehet-e szó praeterintencionális cselekményről, ennek alapján megállapítható, hogy a hagyományos (*dolus*) vagy az új (*culpa*) felfogást követi a bíróság.

Az ölési vagy testi sértési cselekmények közé besorolás azonban csak előzetes tényálláselemzés után történhet, mert pontos törvényi tényállások nélkül a vádban – és néha az ítéletben – szereplő elnevezések megtévesztők lehetnek. Így a „Körösbe fulladása-

⁵¹ Bató (8. lj.) 102.

⁵² Szlemenics 1817. (2. lj.) 114–115.; Szlemenics 1827. (2. lj.) 126.; Szlemenics 1833. (2. lj.) 126.; Szlemenics 1836. (2. lj.) 123–125.; Fabriczy (2. lj.) 70.; Vuchetich 1819. (2. lj.) 245.; Vuchetich 2010. (2. lj.) 293.; Szokolay (2. lj.) 250., 252.

⁵³ CSML IV.A.11.g/29. Jenei Péter persecutor a kiűrtett pisztolyokat próbálgatta a szobában, de az egyik nem működött, a társa javasolta, hogy tegyen bele puskaport. Megtette és elsült a pisztoly, a társa jobb ágyékát találta el. A sértett 24 óra múlva meghalt. Az orvosi szakvélemény „absolute lethale” minősítést tartalmazott a sérülésre, a bíróság „véletlenül” meglövés kifejezést használta, és vétkes vigyázatlanság címén a 200 Ft homagiumon felül 40 pálcára ítélte 1811/34.

ikat eszközölni nem iszonyodott” fordulat annak a következményét rögzíti, hogy a megyei hóhér részegen a város cselédjének megfenyegetésével kikövetel magának éjjel egy *forspontot*, és útközben a kocsis és két lova balesetet szenved.⁵⁴

Szándékos (dolosus) ölések

A 18. század utolsó évtizedében egyértelműen szándékos emberölést állapít meg, és halálbüntetést szab ki a békési *sedria*, amennyiben az elkövető a kezdeményező, ölésre alkalmas fegyverrel támadó elkövetési magatartást fejt ki, abszolúte halálos sérülést okoz, amelyből rövid időn belül beáll a halálos eredmény, és nem merül fel beszámítást enyhítő körülmény.⁵⁵

A bíróság nem jelöli meg a bűnösségi alakzatot, amikor az elkövető utazás közben éjjel a kocsihoz tartozó lovak között járó – szerinte tolvaj – felé háromszor villával szúr, ezzel másnapra a halálát okozza. A büntetés azonban egy néhány hét alatt teljesen gyógyuló testi sértésével azonos, eddigi rabság mellé negyven bot.⁵⁶

Nem szándékos (vétkes, *culposus*) ölések

Az 1790-es évek végén gondatlannak minősített emberölések egy részében az elkövető fiatal korát kifejezetten hangsúlyozza a bíróság, úgy tűnik, hogy erre tekintettel állapítják meg bűnösségi alakzatot is.⁵⁷ Ez Csanádban is felmerül: szándékosnak minősülő cselekménynél gondatlanságot állapítanak meg az elkövető életkorára tekintettel.⁵⁸

A részegség emberölés elkövetésénél kizárja a szándékosságot, ebben az esetben gondatlanságot állapítanak meg, de a büntetési tétel ehhez képest magas.⁵⁹

A *sedria* a verekedésben halálos eredményt okozó elkövetőt *homicidium culposum* miatt két év rabságra és kétszáz botra ítéli, mert ölésre alkalmas fegyver nélkül, puszta kézzel bántalmazza a sértettet.⁶⁰ Ugyancsak eltekint a szándékosság megállapításától a bíróság egy elfajult vitában az apját földhöz vágó és csak történetesen halálos (*accidentaler lethale*) sérülés következtében halált okozó elkövető cselekményét szerencsétlen (*infortunatus*) emberölésnek minősítve három év rabság mellé háromszáz

⁵⁴ BML IV.A.10.c/8. Tódor Ádám, hatalmaskodás, 1827/73; 1827/83.

⁵⁵ BML IV.A.10.c/6. Argyelán Todor, occisor, 1792/10; Seperni (Seprényi) János, violenter resistendes, homicidium, 1797/9; 1797/13; 1799/16; 1797/33; 1797/34.

⁵⁶ BML IV.A.10.c/6. Varga Mihály, homicidium, 1798/35.

⁵⁷ BML IV.A.10.c/6. Barabás Ferenc, homicidium, 1797/36; 1798/10.

⁵⁸ CSML IV.A.11.g/34. Farkas József (13) béres hasonló korú társaival lovakat legeltetve „gyermek játék közben” a sértettel összeveszett, aki istenkáromló kifejezésekkel szidalmazta, erre a vádlott „meg indult” és a kis távolságban levő – a vád szerint vastag – botot felkapta és jobb fül mögött föbe ütötte olyan erővel a sértettet, hogy a bot is kettétört. A sértett elesett, a vádlott elszaladt. Az ügyész gyilkosság miatt halálbüntetés kiszabását kérte, de a bíróság szerint gyenge gyermeki korban levő alperes „ütésre indítván szándékán kívül egyedül szerencsétlenségből csapott a meg öletettnek oly veszedelmesen a fejéhez” és utána hívta az anyját, amelyet enyhítő körülménynek tekintettek, így fertály év rabság és 24 virgács a büntetés. 1816/14.

⁵⁹ BML IV.A.10.c/6. Pap Mihály, homicidium, 1795/46.

⁶⁰ BML IV.A.10.c/6. Brezovszky (Bajusz) András, homicidium, 1795/38.; 1795/40.; 1795/50.; 1795/58.

botot szab ki. A büntetés súlyosságának oka lehet az 1723:11. tc. rendelkezése, amely szülők megverőire is halálbüntetést ír elő (8. §).⁶¹

A sedria az 1820-as évek közepén a bűnösségi alakzat megjelölése nélkül, a halálbüntetéstől felmentve emberölésben találja bűnösnek és eddigi fogsága betudása mellett egy évre ítéli azt, aki téli estén részegen a sértettel összeszólalkozva a szőlőknél megüti, majd a bokáig érő sárban hagyja, ahonnan csak reggel emelik ki. A kritikus napok⁶² eltelte után, hat héttel később hal meg a sértett, de más okok is közrejátszanak a halálában, és az ütéssel sem lehet összefüggésbe hozni a sérüléseit.⁶³

Vétkes gyilkosságban bűnös a vádlott, mivel saját elmondása szerint hirtelen haragos felpattanásban megüti a sértettet, akihez rosszullete miatt orvost hív. Az orvosi szakvéleményből nem derül ki a sérülés jogi jellege, így a befogástól számított egy év rabságra és *homagium* megfizetésére marasztalják.⁶⁴

Az eltökélt szándék kizárásával megelőzhető a sedria amikor az elkövető megelőző szóváltás után hátulról orozva beszakasztja ösztökével a sértett fejét. A halál az orvosi kezelés elmaradása miatt következik be, a szakértői vélemény szerint gyógyítható a seb. A vádlott így egy év rabságot és száz botot kap.⁶⁵

Nem egyenes gyilkos, de a sértett halálára okot adó az a három vádlott, akik közös italozás és verekedés után az üldözők előtt a Körösbe beszaladó sértettet téglával dobálják. A boncolás vízbefulladászt állapít meg, a téglának nem találja nyomát, ezért a bíróság három hónapra bünteti és *homagiumra* kötelezi az elkövetőket.⁶⁶

Nem beszámítható ölések

Az 1790-es években jogos védelmi helyzetben van a verbunkoló katonákkal kitört verekedésben karddal halálos fejsébet okozó elkövető, ezért felmentik, de az özvegynek a 40 forint *homagiumot* meg kell fizetnie.⁶⁷

Felmentéshez vezet, ha az éjszakai tolvaj halálát okozza a vádlott, így vízimalomhoz csónakkal érkező sértettet bottal meglöki, aki kiesve belefullad a folyóba.⁶⁸

A sértett magatartása (vétkes vigyázatlanság) okozza a halálát a bíróság szerint amikor feláll a csónakban, miközben tudja, hogy a vádlott a háta mögül kacsákra céloz. Ezért történetbeli gyilkosnak minősítik a vádlottat, felmentik, de a *homagium* megfizetésére

⁶¹ BML IV.A.10.c/6. Liszskai András, patricidium, 1798/34.

⁶² A dies fatales (criticae) a 18–19. századi büntetőjog-tudományban és a jogalkotásban (Code Pénal) megjelenő fikció az okozati összefüggés terén: a sérülés és az abból bekövetkező halálos eredmény között egy időintervallumot határoz meg, amely a minősítés alapját képezi. Ha ez idő alatt a passzív alany meghal, akkor ölésnek, ha később, akkor testi sértésnek tekintik a cselekményt. Hazai előfordulására: Bató (8. l.) 138–142., 155., 162–163., 226.

⁶³ BML IV.A.10.c/8. ns. Gyurtszászki Mihály (Miklós), szántsándékos gyilkosság, vétkes gyilkolás, 1825/10.; 1825/59.; 1826/6.

⁶⁴ BML IV.A.10.c/8. ns. Szabó Mihály, gyilkosság, szántsándékos gyilkosság, agyonütés, 1820/95.; 1821/5.; 1821/23.; 1824/74.; 1824/113.

⁶⁵ BML IV.A.10.c/8. Sindely István, szántsándékos gyilkosság, 1822/33.

⁶⁶ BML IV.A.10.c/8. Puskás János és 3 társa, gyilkosság, vérengzés, 1826/61.; 1826/81.; 1826/84.; 1826/91.; 1827/2.

⁶⁷ BML IV.A.10.c/6. Mészáros János és 2 társa, verberationis et crudentationis, 1791/21.

⁶⁸ BML IV.A.10.c/6. Rotyis Fülöp, occisio, 1798/28.

kötelezik.⁶⁹ A látási viszonyok miatt nem veszi észre a kocsis az utcán játszó kislányt, így felmentés mellett a holddíjat kell megfizetnie.⁷⁰ Csak a *homagium* megfizetésére kötelezi a sedria a felmenő ítéletben azt, aki egy hajócsöveket dob a civakodó kutyák közé, és ezzel fejen találja az éppen oda lépő sértettet. A halálos eredmény bekövetkezése az ítélet szerint előre nem látható szerencsétlen történet.⁷¹

Mentesül a felelősségre vonás alól az a veszekedésre okot adó vádlott, akinek a kezében faragás céljából lévő kés apósa nyolc nappal későbbi halálát okozza. Az ítélet szerint az após ragadja nyakon a részeg férfit és dönti a földre, eközben fúródik a kés a hasába, tehát véletlen szerencsétlenség történik.⁷²

A nyilvánvaló elmeháborodás felmentéshez vezet a saját fiát megölő és feleségére is rátámadó vádlottnál, a sedria a közveszélyessége miatt továbbra is fogházban tartását rendeli el.⁷³

Felmenti a törvényszék azt is, aki a később vízikórságban elhunyt sértettnek csak a bundáját érő megütésért felelős,⁷⁴ de a túlzott pálinkafogyasztás miatt gutaütésbe belehaló ivócimboráját megszigaló vádlottat sem marasztalják el.⁷⁵

Szándékos (dolosus) testi sértések

Az első vizsgált periódusban a Gyulán ülésező vármegyei törvényszék az elbírált testi sértések jelentős részénél nem jelöli meg a bűnösségi formát, ekkor még a történeti tényállás alapos ismeretének hiányában is okkal feltételezhetjük, hogy szándékos a megverés vagy megsebesítés.⁷⁶

⁶⁹ BML IV.A.10.c/8. Király Lajos, gyilkosság, vétkes gyilkosság, 1821/15.; 1820/46.; 1820/90.

⁷⁰ BML IV.A.10.c/8. Mikus János, egy gyermek kocsisval való elgázolása, 1829/105.

⁷¹ BML IV.A.10.c/8. Szilágyi János, meg hajítván, halált okozván, 1820/49.

⁷² BML IV.A.10.c/8. Krajtsi János, szántsándékos gyilkosság, 1825/60.

⁷³ BML IV.A.10.c/8. Kojnok Pál, fia meggyilkolása, felesége megvérengzése, gyilkosság, 1826/56.; 1829/124.

⁷⁴ BML IV.A.10.c/8. Korody Dániel és társa, ütés által gyanítólag halált eszközölő, egy ütés által halált eszközölő, sérelmes és halálos megverés, 1827/10.; 1827/28.; 1827/53.; 1827/95.

⁷⁵ BML IV.A.10.c/8. Kóti István és 2 társa, halál okozása, gyanús vétkes gyilkos, 1828/36.; 1828/54.; 1828/90.

⁷⁶ BML IV.A.10.c/6. Baricza György, agresssum, 1792/35.; Berec István és 3 társa, verberatio et rixa, 1796/106.; Borzos Lukács, verberatio, 1791/19.; Csolytán János és 7 társa, verberatio, 1790/1.; Csompilla Vaszil, cum Instrumentis Lethiferis resistentia, 1792/24.; Drágos Ón és társa, verberatio, 1790/4.; Grósz István, cruentatio, 1796/33.; Isák Jakab, aggressor et cruentator, 1797/23. Kadác Theodor és fiai, agresssum, 1791/50.; Ladányi György és társai, verberatio et vulneratio, 1797/22.; Rotyis György, graviter verberatio, 1792/33.; Stádl József, gravis verberatio, 1794/13.; Szokolay Pál, vulneratio, 1798/17.

Az 1820-as években is töretlenül tovább él ez a gyakorlat,⁷⁷ de megjelenik a verekedési szándékért történő elítélés is.⁷⁸

A 18. század utolsó évtizedében az okozati összefüggést mesterségesen megállapító kritikus napok (*dies fatales*) fikcióra hivatkozva szándékos testi sértést állapítanak meg, ha husággal a fejre mért ütések miatt keletkező koponyasérülés következtében a sértett három hónap múlva hal meg.⁷⁹

Nem szándékos (vétkes, culposus) testi sértések

Az 1790-es évek gyakorlata szerint gondatlan testi sértés valósul meg, ha a körülmények nem utalnak az elkövető testi sértésre utaló szándéokra.⁸⁰

*Culposus*nak tekintik az olyan testi sértést, amelynél a vádlott részeg.⁸¹ Ezt az 1820-as években is követi a békési törvényszék, különösen, ha a sértett ad okot az elkövetésre.⁸²

A kritikus napok elteltével és a jogos védelmi helyzet túllépésével (erősebb eszköz) magyarázható, hogy gondatlan testi sértést állapítanak meg ölésre alkalmas eszköz használatából adódó, két hónappal később bekövetkező halálesetnél.⁸³

⁷⁷ BML IV.A.10.c/8. Argyellán Koszta, vérengzés, 1824/30.; Berke Illés és 2 társa, vérengzés, 1823/57.; Endre Imre, vérengzés, 1823/91.; 1824/11.; 1824/84.; Fándel József és társa, vérengzés, verekedés, 1824/18.; 1824/34.; 1824/5.; Grosz Dika és 6 társa, vérengzés, 1820/56. Horváth Mihály és társa, zsidó megkínzása, 1829/69.; 1829/90.; 1829/99.; ifj. Csipai János, vérengzés, 1825/52.; 1825/84.; ifj. Lapados Gligor, vérengzés, 1827/74.; 1827/100.; 1828/19.; Keresi István és 3 társa, kukorica tolvajlás, vérengzés, 1829/117.; Kis György, vérengzés, istenkáromlás, 1826/16.; 1826/25.; 1826/26.; 1826/74.; Kórody József és 3 társa, istenkáromlás, vérengzés, 1826/100.; 1828/79.; 1827/42.; 1827/37.; 1826/28.; Kötze Ferenc, vérengzés, 1821/82.; Leffler János, kocsmai verekedés, vérengzés, 1829/26.; 1828/112.; Mátyás János, gazdáján elkövetett vérengzés, 1826/85.; Mészáros Stephán, vérengzés, 1827/109.; 1828/23. Misnán Flóra, vérengzés, 1823/21.; Molnár Ferenc, vérengzés, 1825/56.; 1825/76.; 1826/58.; Molnár János, vérengzés, 1828/40.; ns. Cs. Kurutsó Mihály és 3 társa, vérengzés, 1825/23.; ns. Horváth András, vérengzés, 1822/42.; 1822/82.; 1823/25.; 1823/43.; 1824/78.; ns. Lszó Mihály, vérengzés, 1823/78.; 1824/25.; 1824/93.; 1824/120.; 1825/17.; 1825/18.; ns. Lszó Mihály és társa, istenkáromlás, vérengzés, fenyegetés, 1826/107.; 1827/21.; 1827/46.; 1827/76.; 1828/107.; 1829/19.; 1829/84.; 1829/120.; ns. Krucsó (Kurutsó) Mihály, vérengzés, 1821/51.; 1821/105.; 1822/31.; 1822/54.; 1822/81.; 1823/19.; 1823/20.; 1823/49.; 1823/84.; 1823/109.; 1824/24.; 1824/45.; 1824/119.; ns. Oskó János és társa, vérengzés, 1820/29.; 1820/50.; 1820/92.; 1821/24.; 1821/43.; 1821/75.; 1821/95.; 1822/28.; 1822/53.; 1823/23.; 1823/50.; 1823/80.; 1823/108.; 1824/23.; 1824/72.; 1824/75.; 1824/104.; 1825/63.; 1825/83.; 1827/1.; ns. Pukay (Pukkay) László, vérengzés, 1822/5.; 1822/6.5.; 1823/18.; 1823/47.; 1823/82.; 1824/13.; 1824/92.; 1824/126.; 1825/32.; 1825/33.; ns. Raksányi Imre, vérengzés, 1820/93.; 1820/100.; 1821/13.; 1821/37.; 1821/77.; 1821/114.; 1822/29.; 1822/56.; 1822/79.; 1823/5.; 1823/36.; 1824/95.; ns. Szakál Jakab és 3 társa, vérengzés, 1825/19.; 1825/73.; 1825/101.; 1826/17.; 1826/34.; 1826/71.; 1826/104.; 1827/31.; 1827/36.; 1827/41.; ns. Szathmári Dániel és társa, verekedés, 1823/3.; ns. Szokolay Mihály, vérengzés (kínzás), 1828/113.; 1829/49.; 1829/81.; 1829/123.; Oláh József, vérengzés, 1826/9.; Popián (Gális) Simon és 2 társa, gyilkosság, gyilkosságban részvevés, gyanús gyilkosság, 1825/77.; 1826/12.; 1826/27.; 1826/67.; 1826/101.; 1827/16.; 1827/65.; 1827/79.; 1827/117.; 1828/16.; 1828/27.; 1828/53.; 1828/62.; 1828/98.; 1829/1.; 1829/53.; Rátay Mihály és 4 társa, vérengzés, 1820/11.; Remény István, vérengzés, 1823/66.; Sipos Gligor és társa, vérengzés, 1827/75.; Szebedintzky András 5 társa, vérengzés, 1821/58.; Sztán Lup és 11 társa vérengzés, 1824/22.; 1824/46.; Turbutz István és 4 társa vérengzés, 1823/76.; 1824/83.; Urkán János, vérengzés, 1824/29.

⁷⁸ BML IV.A.10.c/8. Öreg Grosz Moysza, vérengzés, 1824/99. IV.A.10.c/8

⁷⁹ BML IV.A.10.c/6. Mataisz Mihály és társa, cruentatio, 1798/27. IV.A.10.c/6.

⁸⁰ BML IV.A.10.c/6. Balog János, vulneratio, 1793/49.

⁸¹ BML IV.A.10.c/6. Fekete Mihály, excessus, 1794/12.

⁸² BML IV.A.10.c/8. Bota Antal, vérengzés, 1829/86.; 1829/115.

⁸³ BML IV.A.10.c/6. Brezovszky (Bálint) Mihály és társa, gravis vulneratio, exinde subsecuta mors, 1792/37.; 1792/44b.

A második vizsgált periódusban vétkes vérengzésnek minősítik a vádlott cselekményét, amikor a főbe ütést négy hónappal követő halálessel a boncolás nem talál összefüggést, ugyanis vízikórságban hal meg a sértett. A sedria részletesen megindokolja, hogy a vádlott indulata, a sérülés helye és az eszköz alapján dönt így, a kiszabott büntetés (hat hónap rabság, hatvan bot) azonban súlyosabb a szokásosnál.⁸⁴

Az egyik rab szemét a tömlőcajtó rácsán keresztül csákánnyal kiütő *persecutor* megmaradhat a megye szolgálatában, ezért annak ellenére, hogy nem neveznek meg bűnösségi alakzatot, feltételezhetően nem szándékosságra gondolnak.⁸⁵

Nem szántsándékos testi sértést állapítanak meg a verekedés közben okozott súlyos sérüléseknél.⁸⁶ A szüreti mulatságon dupla fojtással kilőtt pisztoly által okozott sérülésre a bíróság szerint a vádlott vétkes vigyázatlansága terjed ki, így dorgálásra és a költségek, díjak megfizetésére kötelezik őt.⁸⁷

Nem beszámítható testi sértések

Az 1820-as években a vádlott magatartása és a sérülés közötti okozati összefüggés hiánya felmentéshez vezet, esetleg más büntetendő cselekmény miatt szab ki a törvényszék csekélyebb büntetést.⁸⁸

A jogalkalmazás jellemzői és a bűnösség

A bűnösséggel kapcsolatban a vizsgált két évtized bírósági gyakorlata alapján három jellegzetesség érdemel kiemelés: a praeterintencionális cselekmények megítélése, a kritikus napok alkalmazása, valamint a részegség és a fiatal kor bűnösségi alakzatba sorolásra gyakorolt hatása.

Az első vizsgált periódusban két olyan jogeset fordul elő, amelynél a szándékon túli eredmény okozásáért való felelősség felmerül: fegyver nélkül nem abszolút halálos sérülést okoz az elkövető, és semmilyen egyéb körülmény nem utal ölési szándékra.⁸⁹ Mindkétszer gondatlan emberölésnek minősíti a bíróság a vádlott cselekményét, de érezhetően súlyosabb büntetést szab ki, mintha munkavégzés közben történne az eset.

⁸⁴ BML IV.A.10.c/8. Aszódi Imre, gyilkosság, 1823/38.; 1823/67.; 1823/100.; 1824/15.

⁸⁵ BML IV.A.10.c/8. Ferenczi István, szem kiütése, 1826/90.

⁸⁶ BML IV.A.10.c/8. Gábor János és társa, vérengzés, 1828/64.; 1829/4.; 1829/71.

⁸⁷ BML IV.A.10.c/8. Szilágyi József, sebesítés, véletlen megsebesítés, vétkes vigyázatlanság, 1820/69.; 1821/32.; 1821/52.

⁸⁸ BML IV.A.10.c/8. Borbély Zsuzsánna ns. Argellás Andrásné, vérengzés, 1823/64.; 1824/27.; 1824/121.; 1825/14.; 1825/66.; Mikó Toth János, késsel megsebzés, 1829/24.; Tóth Antal, késsel mellbe szúrás, 1821/108.

⁸⁹ BML IV.A.10.c/6. Brezovszky (Bajusz) András, homicidium, 1795/38.; 1795/40.; 1795/50.; 1795/58.; Liskai András, patricidium, 1798/34.

Az 1820-as években öt marasztaló ítéletnél van olyan elem, amely arra utal, hogy az elkövetőt a *praeter intentionem* cselekmény miatt vonják felelősségre.⁹⁰ A *sedria* két esetben nevezi vétkesnek a magatartást, háromszor csak a szándékosságot zárja ki kifejezetten vagy a halálbüntetéstől eltekintéssel. Sajátos módon mindegyiknél probléma merül fel az okozati összefüggéssel kapcsolatban, egy esetben pedig a bíróság testi sértésnek sorolja be a cselekményt. A nem bizonyítható sérüléstől földre került és a vádlott által téli éjszakán a sárban hagyott sértett halála kapcsán nem az ütés, hanem a magára hagyás lehet inkább meghatározó a büntetéskiszabásnál. Máskor az orvosi szakvélemény hiányosságai miatt a *sedria* nem tudja eldönteni, hogy az ütés halálos-e vagy más is közrejátszik a sértett halálában. A birtokhatárok miatti vitában okozott fejsérülés viszont bizonyosan a sértett közrehatása (orvosi kezelés elmaradása) miatt vezet halálhoz. Nincs okozati összefüggés a betegségben hónapokkal később elhunyt sértettnél, mégis figyelembe veszi a bíróság a büntetés meghatározásánál. A vízbefulladásnál a hiányzó okozati összefüggést a törvényszék a viszonylag enyhébb büntetés kiszabásával is értékeli. A bűncselekmény vétkes vérengzésnek nevezésével a *sedria* saját gyakorlatától is eltér.

A kritikus napok létezését Békés vármegye bírósága elismeri, ez két esetben közrejátszik a cselekmények minősítésében.⁹¹ A sérüléstől számított legalább hat hét elteltével kizárja a szándékos emberölést, de más okok miatt előfordul gondatlan emberölésnek, szándékos testi sértésnek és gondatlan testi sértésnek történő minősítés.

A tudatbeszűkülést okozó részegség és a büntethetőségi korhatárhoz közeli életkor a törvényszék gyakorlatában gondatlan elkövetés megállapításához vezethet.⁹²

Kapcsolat a jogtudomány és a jogalkalmazás között

A szándékon túli eredményért való felelősség körében megfigyelhető, hogy a terminológia szintjén nem jelennek meg sem a Feuerbach előtti, sem az utána következő szakirodalomban használt szakkifejezések, nincs nyoma a *dolus indirectus*nak vagy a *culpa dolo determinatának*, illetve ezek lehetséges magyar megfelelőinek. A tartalmi elemzés azonban meglepő eredményre vezet: a *praeterintencionális* cselekményeket Feuerbach elmélete előtt is a gondatlanság körében bírálja el a békési *sedria*. Ez pedig kissé eltérő módon az 1820-as években is folytatódik, de ekkor már nem követelnek meg okozati összefüggést sem az elkövetési magatartás és a halálos eredmény között.

⁹⁰ BML IV.A.10.c/8. ns. Gyurtsánszki Mihály (Miklós), szántsándékos gyilkosság, vétkes gyilkolás, 1825/10.; 1825/59.; 1826/6.; ns. Szabó Mihály, gyilkosság, szántsándékos gyilkosság, agyonütés, 1820/95.; 1821/5.; 1821/23.; 1824/74.; 1824/113.; Sindely István, szántsándékos gyilkosság, 1822/33.; Aszódi Imre, gyilkosság, 1823/38.; 1823/67.; 1823/100.; 1824/15.; Puskás János és 3 társa, gyilkosság, vérengzés, 1826/61.; 1826/81.; 1826/84.; 1826/91.; 1827/2.

⁹¹ BML IV.A.10.c/6. Mataisz Mihály és társa, cruentatio, 1798/27.; Brezovszky (Bálint) Mihály és társa gravis vulneratio, exinde subsecuta mors, 1792/37.; 1792/44b.; BML IV.A.10.c/8. ns. Gyurtsánszki Mihály (Miklós), szántsándékos gyilkosság, vétkes gyilkolás, 1825/10.; 1825/59.; 1826/6.

⁹² BML IV.A.10.c/6. Barabás Ferenc, homicidium, 1797/36.; 1798/10.; Pap Mihály, homicidium, 1795/46.; Fekete Mihály, excessus, 1794/12.; BML IV.A.10.c/8. Bota Antal, vérengzés, 1829/86.; 1829/115.

A *culpának* minősítésnek nincsen szakirodalmi előzménye, 1819 előtt nyomtatásban fel sem merül ez a megoldás. Így nem beszélhetünk arról, hogy a jogalkalmazás a jogtudományban kialakított álláspontot tenné magáévá. A bíróság ezt saját gyakorlatként alakítja ki, vagy egy olyan általános tudás részét képezi, amelyet még nem sikerült feltárni.

Hasonló a helyzet a *dies fatales* feltűnésével is, mivel a hazai szakirodalom (Gochetz, Vuchetich, Szokolay) a 18. század közepétől elveti ezt a bizonyítást könnyítő fikciót. Egyetlen elismerése az 1843. évi javaslat 116. §-a, de a korabeli szerzők is csak a francia *Code Pénalt* ismerik lehetséges előképként.⁹³ Így viszont felülvizsgálatra szorul az a megállapítás, hogy a Deák-féle javaslat idegen a magyar büntetőjogi gondolkodástól, cáfolható Battlay Imre nézete, hogy gyakorlati alkalmazására nincsen bizonyíték, és értelmet nyer Kautz Gusztáv megjegyzése, hogy az 1848 előtt is ítélezők 1862-ben miért ragaszkodnak hozzá.⁹⁴ A három törvényeségi ülés résztvevőit azonosítva megállapítható, hogy nincs olyan tag, aki mindhárom ítélet meghozásában részt venne, azonban Stummer János 1792-ben és 1825-ben is jelen van.⁹⁵ Ismeretlen forrásból táplálkozhat ez a nem csak Békés vármegyére korlátozódó felfogás.

A fiatal kor miatti gondatlanságnak minősítésére nincsen szakirodalmi álláspont, a részesség viszont Fabriczynál szerepel.⁹⁶ Ez azonban nem jelenti azt, hogy a kötet alapján hozna döntést a bíróság, hiszen ebben a vonatkozásban korábbra visszavezethető következetes gyakorlata van. Ebben az esetben a jogtudomány leír egy praxisban is elfogadott megoldást, de konkrét hivatkozás hiányában nem jelenthető ki, hogy a szerző a jogalkalmazás alapján teszi ezt.

Mindhárom jelenség a napi gyakorlat diktálta megoldásként jellemezhető: a *sedria* a „legerőforrás-hatékonyabb” ítéletet hozza. A bíróság tagjai, a vádlott és az adott közösség számára érdektelen, hogy milyen felosztás szerint és milyen műszóval jelöli az ítélet az elkövető magatartását. A kodifikálatlan büntetőjogban a túlzottan aprólékos osztályozásnak precízen megfogalmazott törvényi tényállások hiányában nincs a minősítésre, szabályozott büntetési katalógus nélkül pedig nincs a kiszabandó büntetésre hatása. Ezeket a bíróságok elég tág határok között állapítják meg, nagy a mozgásterük, csak igen kirívó esetekben lehet normasértő ítéletet hozni. Ezzel magyarázható, hogy bűnösségre vonatkozó *terminus technicus*oknak csak egy része, vagyis az alapkategóriái jelennek meg, a szándékosság és a gondatlanság további klasszifikációja nem tűnik fel az ítéletekben.

A 19. század első felében még sokkal inkább a kiszabott büntetés orientálja a közvéleményt a cselekmény súlyosságáról, hiszen ekkor a szakirodalomban is általánosan elfogadott a szándékos emberölés halálbüntetést érdemlősége. Mivel a magyar (büntető) jogi gondolkodás ekkor még nem vetkőzi le a magánjogi jellegzetességeit, így a *Tripartitumra* jellemző büntetési szempontú csoportosítási hagyomány is bizonyos keretek között tovább élhet. Ha a bíróság valamilyen okból (pl. az elkövető fiatalága) nem látja

⁹³ Bató (8. lj.) 138–142., 155., 162–163., 226.

⁹⁴ Bató (8. lj.) 226., Battlay Imre: A kísérlet 11., *Magyar Igazságügy* 1885/24. 383.; Kautz Gusztáv: *A magyar büntető jog és eljárás tankönyve* [...], Eggenberger, Pest, 1873., 303.

⁹⁵ Életrajzi adatai: Héjja Julianna Erika: *Békés vármegye archontológiája és prozopográfiája 1715–1848.*, Békés Megyei Levéltár, Gyula, 2009., 452–453.

⁹⁶ Fabriczy (2. lj.) 34.; Bató (29. lj.).

indokoltnak a halálbüntetés kiszabását, akkor inkább „rugalmasan kezeli” a dogmatikai kategóriákat, gondatlan emberölésként nem formális perben bírálja el a cselekményt.

A fentiek alapján meg lehet kockáztatni azt a feltételezést, hogy a hazai szokásjogi büntetőjog az eddig ismertebbnél⁹⁷ is sokkal autonómban működik. A szakirodalomban és a kodifikációs kísérletekben megfigyelhető álláspontokkal nagy vonalakban megegyezik a bírói gyakorlat, azonban egyes részletekben nagyon eltérő lehet.

Az itt leírt jelenségek azonban csak nagyon korlátozottan alkalmasak általánosításra. A bűnösségre vonatkozó gyakorlat jellemzői csak Békés vármegyére és csak a vizsgált két évtizedre érvényesek, ebből más bíróságok jogalkalmazására nem lehet levonni megalapozott következtetést. Viszont új kutatási hipotézisek felállítására, új kutatási projektek megalapozására, valamint a kutatás-módszertani buktatók felismerésére kiváló lehetőséget nyújtanak. Az „országos szokásjoghoz” képest megjelenő divergenciák feltárásához egységes szemléletű kutatási programok alapján folytatni kell a levéltári források feldolgozását, és egyre több hasonló adottságú törvényszékre kell kiterjeszteni. Az eltérések okainak és alapjainak megismeréséhez azonban szükséges a bírói gyakorlatot kialakítók ismeretforrásainak feltérképezése. Elsőként fel kellene tárnai a jogász-képzésben oktatók tevékenységét, azonosítani kell a jogtanárokat, ki kell deríteni, hogy milyen szakmai kapcsolatrendszerben működtek. Második lépésként össze kell gyűjteni és egységes szempontrendszer szerint elemezni kell az elképzelhető összes tananyagot, jegyzetet, és nemcsak könyvtárakból, hanem levéltárakból, így az állami ellenőrzést folytató Helytartótanács iratanyagából is. Harmadik fázisban pedig az egyes törvényszéki tagok jogi ismereteinek forrásait is azonosítani lehetne archontológiával és olvasástörténettel foglalkozó kutatók segítségével.

A sikeres kodifikáció előtti hazai szokásjog kutatása nem öncélú tevékenység, és nem történeti érdekességek – vagy félreértelmezett történelmi előzmények – feltárása a levéltári forrásokkal dolgozó néhány jogtörténész feladata, hanem az adott korszak megismerése mellett közvetetten a szokásjogra mint általános jogi jelenségre vonatkozó ismeretanyag bővítése. A magyar jogrendszer 20. század közepéig fennálló sajátosságai – szokásjog uralma precedensrendszer nélkül, de jól dokumentálva – lehetővé teszik olyan jelenségek vizsgálatát és jogfejlődési tendenciák megértését, amelyek a modern jogrendszer kiépítésén korábban átesett államokban már nem lehetséges. Eddig azonban ez a lehetőség fel sem merült a hazai jogtörténet-tudományban, inkább jogösszehasonlító törekvések körvonalazódnak az egyetemes jogtörténeti kutatásokban. A magyar szokásjogból, a bírói gyakorlatból eddig megismert töredékeket – különösen a büntetőjogi adatokat – azonban nem lehet közvetlenül összehasonlítani az egykorú nyugati államok jogalkalmazásával. A kodifikált jogrendszerben (pl. osztrák örökös tartományok) más a szakirodalom összetétele és feladata, az anyagi jogi legalitás elvének érvényesülése miatt pedig a normaszövegtől elrugaszkodott szakirodalmi álláspontok

⁹⁷ Both (6. lj.) 218., 221.; Hajdu (7. lj.) 9.

nem is jelenhetnek meg a bíróságok döntéseiben,⁹⁸ ezért a jogtudomány és a praxis kapcsolata teljesen más feltételrendszerben működik. Emiatt elsősorban – jól felépített középtávú kutatási programokkal – a hazai szokásjog belső működésének feltárására kellene fordítani az erőforrásokat. Nemzetközi szinten ugyanis minden jogösszehasonlításnál lényegesen nagyobb eredményt hozhat a szokásjog általános működési mechanizmusaira vonatkozó ismeretanyag bővítése.

⁹⁸ Bató Szilvia: Österreichische Wirkungen in der ungarischen Strafrechtswissenschaft vor 1848 durch das Beispiel der Straftaten gegen das Leben. In: Attila Badó [et al.] (szerk.): *Internationale Konferenz zum zehnjährigen Bestehen des Instituts für Rechtsvergleichung der Universität Szeged*, Acta Iuridica Universitatis Potsdamiensis 1., Universitätsverlag Potsdam, Potsdam, 2014. 75–87.